

Kohut Zenon E.

*RUSSIAN CENTRALISM AND UKRAINIAN AUTONOMY.
IMPERIAL ABSORPTION OF THE HETMANATE.
1760—1830 s.*

*Cambridge (Mass.): Harvard Ukrainian Research Institute.—
1988.— 363 p.*

З. Когут.

**РОСІЙСЬКИЙ ЦЕНТРАЛІЗМ І УКРАЇНСЬКА АВТОНОМІЯ.
ІМПЕРСЬКЕ ПОГЛИНЕННЯ ГЕТЬМАНСТВА. 1760 —
1830-ті рр.**

Гарвардський університет, 1988.—363 с.

Значний вклад у розвиток різних галузей економіки, культури та науки Сполучених Штатів Америки вносять науковці українського походження. При цьому слід відзначити, що їх кількість помітно зростає (у середині 30-х рр. у США налічувалося всього кількості докторів наук, українців за походженням, сьогодні ж їх — тисячі). Крім того, ряд досліджень як з технічних, так і з гуманітарних наук досягли високого наукового рівня. Чимало вчених входять до Українсько-американської асоціації університетських професорів.

Слід зазначити, що багато українців — представників гуманітарного профілю американської науки — прагнуть жити проблемами українського народу, аналізувати історію своїх предків і тим самим іти в руслі досліджень, які здійснюються на Україні. Саме під цим кутом зору можна розглядати й монографію американського історика, старшого наукового співробітника Бібліотеки Конгресу США, спеціаліста по Східній Європі і Радянському Союзу З. Когута «Російський централізм і українська автономія. Імперське поглинення гетьманства. 1760—1830-ті рр.». Це — наслідок його багаторічної роботи, розпочатої ним на початку 70-х рр. і завершеної всередині 80-х рр. Її основою стала докторська дисертація автора, написана у рамках реалізації наукових проектів Українського наукового інституту Гарвардського університету і захищена у Пенсільванському університеті.

За визначенням самого З. Когута, головною темою, яка проходить через усю книгу, є «зіткнення між російським централізмом і українською автономією». При цьому слід підкреслити, що американський дослідник історії України категорично відмовляється від побутуючої донині в деяких колах концепції, суть якої полягає у відстоюванні ідеї «добровільності» входження всіх без винятку неросійських народів до складу Російської держави. Не вступаючи в полеміку з прибічниками такого роду сумнівного у своїй безапеляційності підходу, автор рецензованої праці тлумачить політику Росії від кінця XV ст. (приблизно з 1480 р.) як експансіоністську, загарбницьку.

В праці ґрунтовно розроблено три головні проблеми, а саме: розгляд істотних основ політики російського самодержавства щодо гетьманщини, її теоретичних передумов і висвітлення, власне, політичного курсу царизму стосовно тих сил на Україні, які прагнули до автономії й державної незалежності; аналіз «української реакції» на загрозу повного поглинення Російською імперією і структури соціальних сил на Україні згідно з їх ставленням до такої можливості; дослідження наслідків такого поглинення як для Російської держави, так і для українського суспільства. Ведеться також мова про «російський варіант становлення добре відрегульованої абсолютистської держави».

В цілому, фундаментальна основа книги — це масштабна панорама історії України критично-переломного для неї періоду, пошуків її патріотичними силами шляхів до національно-державної стабілізації

(здебільшого через автономію), боротьби українського народу за національне визволення.

Позиція З. Когути в даному питанні, як перекоонує ретельне ознайомлення з монографією, концентрується на тезі, яку можна визначити так: «Перший досвід організації на території Росії самоврядуючих земель на демократичний західний зразок тягнеться від українського гетьманства».

Слід відзначити, що хоча Катерина II ліквідувала не лише гетьманське управління в центральній Україні, але й більш-менш автономні врядування у Слобідській Україні та на Запоріжжі, З. Когут переважно пише про події, пов'язані з гетьманством у центрі українських земель. У вступі автор монографії дає критичну оцінку працям радянських істориків минулих років на цю тему. Він, зокрема, вважає, що в українській історіографії ці питання висвітлені недостатньо, однобічно, майже винятково з точки зору вивчення суті гетьманства, його структури і формальних проявів. Критикує також і наших вітчизняних істориків насамперед за зловживання класовим підходом та надання перебільшеного значення проблемі дружби між українським і російським народами як фактора, що відіграв вирішальну роль у «возз'єднанні» України з Росією на «добровільних» засадах.

Разом з тим помітні намагання З. Когути дотримуватися об'єктивності в оцінках, уникати пропагандистських кліше і стереотипів, не дозволяти собі відходу від наукового стилю. На відміну від деяких із своїх колег на Заході він відмежовується від класичних націоналістичних інтерпретацій.

Цілком слушно, на наш погляд, автор монографії зазначає, що «боротьба між гетьманом і російським централізмом розпочалася у ранній період правління Петра I й досягла кульмінації в роки царювання Катерини II».

Незгода З. Когути з екстремістськими оцінками націоналістичного гатунку особливо виразно помітна у його зваженому аналізі Переяславської угоди 1654 р. Він, наприклад, не розглядав Україну, як це роблять націоналістичні історики, як генетично зв'язану більше із Заходом, ніж з іншими слов'янськими народами, насамперед російським. Більше того, З. Когут заперечує націоналістичну ідею про те, що Україна була єдиним джерелом проникнення на територію Російської держави передових ідей із Західної Європи».

Загалом, оцінювати політичні погляди автора на основі аналізу цієї його історичної праці досить важко. Справа в тому, що його підхід сучасно науковий, логічний, конкретно-історичний.

Імпонує ж у його праці насамперед комплексність розгляду поставленої проблеми, деталізація багатьох маловідомих сторінок життя українського народу, скрупульозна статистика, що її, на нашу думку, не знає не лише широкий читацький загал, а й, можливо, вузівський викладач історії України.

Слід відзначити, що рецензована праця насичена багатим фактологічним матеріалом, таблицями, інформацією демографічного характеру. Зокрема, в ній читач може почерпнути цікавий матеріал про генезис царської форми державного правління в Росії, розходження між царизмом та західними монархіями, про структуру влади в Росії й на Україні досліджуваного періоду, про роль козащини в історії Російської імперії й українського народу, про історію виникнення та діяльність козацьких військових формувань.

Особливо вдалося З. Когуту висвітлити роль церкви і релігії в описуваних ним подіях. Розглядаючи їх як революційні, він, зокрема, пише: «Жорстокість революції наростала із соціальних та релігійних розходжень і, до певної міри, з національних образ, які тісно об'єднали більшість православного населення України, включаючи дрібну старшину, духовенство, козаків і селян».

Його точка зору щодо наслідків «імперського поглинення гетьманату» для української церкви така: «Наприкінці XVIII ст. православна церква в гетьманаті втратила свою автономію і була адміністративно інтегрована російським державним православ'ям».

Розглядаються в монографії і проблеми, пов'язані з Брестською унією 1596 р. З. Когут з цього приводу пише: «Будучи непопулярною серед православних мас, уніатська церква, підтримувана польським урядом, стала, однак, на якийсь період єдиною легальною церквою східного обряду».

З монографії видно, що її автор прагнув подати комплексну картину (при цьому без ідеологічної упередженості) досить значного відрізу в історії національно-визвольної боротьби українського народу. Для підтвердження цього наведемо назви окремих розділів («Природа української автономії», «Реакція і сподівання українців: законодавча комісія 1767—1768 рр.», «Тріумф російського централізму: імперські реформи та інтеграція гетьманату»), а також параграфів («Походження і розвиток гетьманату», «Уряд і церква», «Козацькі вибори і накази», «Імперська інтеграція українського війська»).

Заслужують на увагу і висновки книги, де автор замість традиційного у таких випадках огляду основних положень книги робить узагальнення, більшість з яких стосуються наслідків для України та її народу «імперського поглинення гетьманату». Він, зокрема, пише: «Через два десятиліття були скасовані всі українські інституції, а реакція українців на це була не більше, ніж поміркованою. Якби була можливість встановити громадську думку, ... більшість українського суспільства все ще, ймовірно, виступила б за подальше існування місцевих органів... Хоча розчинення значної частини українського дворянства в російському імперському суспільстві позбавило українців керівництва у вигляді традиційної еліти на початкових етапах «державного будівництва», спадщина цього дворянства здійснила важливий вплив на розвиток сучасної української національної свідомості».

Важко не погодитися з цією та багатьма іншими оцінками і міркуваннями американського автора.

Є. Є. КАМІНСЬКИЙ (Київ)

Одержано 25.01.91

О. В. ШАМШУР.

США: буржуазное государство и практика национальных отношений (60—80-е годы).

Киев: Наук. думка, 1989.—224 с.

Рецензована монографія вийшла з друку, за висловом самого автора, в період, коли «расово-національні конфлікти досягли небачених з початку століття масштабів, захопивши з різним ступенем гостроти практично всі поліетнічні держави» (с. 3). Напевно, він дійшов цього висновку, виходячи багато в чому і з тієї напруженості в національних відносинах, яка стала характерною для нашої країни. Слід визнати, що різко критичне ставлення в радянському суспільстві до внутрішньої національної політики, посилене економічними й соціальними труднощами, ставить у складне становище дослідників, які займаються проблематикою держав Заходу.

Проте вивчення національних відносин у країнах з розвинутою економічною структурою необхідно не лише для того, щоб «довести» наявність дуже серйозних проблем у цій сфері суспільного життя, а й для того, щоб ретельно проаналізувати чужий досвід, особливо невдачі та помилки, аби запобігти їм чи уникнути. Зокрема, виявля-